

О. Сафончик,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ФУНКЦІЇ ОРГАНІВ ОПІКИ ТА ПІКЛУВАННЯ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ДИТИНИ ПРИ ПОЗБАВЛЕННІ БАТЬКІВСЬКИХ ПРАВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Вступ. У наш час, питання захисту прав і законних інтересів дітей лишається надзвичайно актуальним. Порушення прав неповнолітніх, відсутність узгоджених дій між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування щодо їх захисту мають потенціал створювати складні наслідки, приводячи до відчуття відсутності уваги дитини з боку суспільства. Тому система органів опіки та піклування стає особливою формою турботи про майбутнє держави – дітей.

Відповідно до Конвенції про права дитини, яку Україна ратифікувала у 1991 році, в усіх діях, що стосуються дітей, незалежно від того, чи вони здійснюються державними чи приватними установами, що займаються соціальним забезпеченням, судами, адміністративними чи законодавчими органами, пріоритетна увага має бути приділена забезпеченню найкращих інтересів дитини. Держави-учасниці зобов'язані забезпечити дитині такий захист і піклування, які є необхідними для її благополуччя, враховуючи права й обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб, які несуть відповідальність за неї за законом, і вживати всіх відповідних законодавчих і адміністративних заходів з цією метою. Держави-учасниці повинні забезпечувати необхідні умови для того, щоб установи, служби і органи, відповідальні за піклування про дітей

або їх захист, відповідали встановленим компетентними органами стандартам, зокрема, у сфері безпеки й охорони здоров'я, а також мали достатню кількість та кваліфікацію персоналу, а також були об'єктом компетентного нагляду. [1]

Поточним законодавством України передбачено, що захист прав дітей-сиріт та дітей, які позбавлені батьківського піклування, може бути забезпечений через звернення не лише до судових органів, але й до інших відповідних установ. Один із таких органів – органи опіки та піклування. Вчені акцентують увагу на тому, що органи опіки та піклування традиційно мають визначну роль у захисті прав та законних інтересів дітей, включаючи тих, що опинилися без батьківського піклування і потребують державної підтримки.

Державна соціальна та сімейна політика відображена у чітко регламентованому законодавстві. Встановлення опіки та піклування здійснюється компетентними державними установами, які мають чітку правову основу для своєї діяльності.

На міжнародному ж рівні у своїх рішеннях, які стосуються захисту прав дитини, Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) базується на положеннях Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Загальної декларації прав людини та Конвенції про права дитини. Звер-

таючи увагу на вразливість дітей, ЄСПЛ, опираючись на міжнародні та європейські правозахисні договори, акцентує на необхідності спеціального захисту для них.

Згідно з цим підходом, кожна дитина має право на заходи захисту, які відповідають її неповнолітньому статусу, з боку сім'ї, суспільства та держави. При прийнятті рішень, що стосуються дітей, їхні найкращі інтереси мають пріоритет і повинні бути строго та повноцінно враховані. Таким чином, держава має позитивні зобов'язання перед дітьми, гарантуючи, що прийняті заходи ніколи не завдають шкоди їхньому здоров'ю та розвитку.

Проблематикою невиконання батьками своїх обов'язків з виховання дітей, а відтак, можливе позбавлення ними батьківських прав, є актуальною в українській науці сімейного права і є предметом широкого обговорення в наукових кругах. Ці питання, на різних етапах розвитку українського суспільства, стали об'єктом досліджень таких фахівців, як І.В. Апопій, Н.В. Волкова, К.М. Глиняна, Н.Ю. Голубєва, О.В. Дзера, М.М. Дякович, М.В. Логвінова, З.В. Ромовська, Л.А. Савченко, Л.М. Токарчук, Ю.С. Червоний, Я.М. Шевченко та багато інших.

Виклад основного матеріалу. Діти завжди вважалися однією з найбільш незахищених категорій населення, оскільки їхній вік, рівень розвитку розуму та, іноді, психіки, не завжди дозволяють їм самостійно захищати свої права, серед яких головне – право на дитинство. Проблема захисту прав дитини стає ще гострішою в умовах воєнного конфлікту, коли кожна дитина стикається з небезпекою на кожному кроці та потребує уваги та турботи від найближчих людей – батьків.

Позбавлення батьківських прав може настати у таких випадках як, наприклад: не забрали новонароджену дитину з пологового будинку

та відсутність батьківського піклування протягом 6 місяців; ухилення від виконання батьківських обов'язків та/або не забезпечують дитині загальну середню освіту дитині; жорстоке поводження з дитиною; експлуатація, примушення до жебракування або бродяжництва; хронічний алкоголізм або наркоманія у батьків; засудження за умисний злочин проти дитини.

Рішення щодо позбавлення батьківських прав приймається виключно судом, і для цього необхідно подати відповідний позов. Статус позивача може мати один із таких суб'єктів: один із батьків; опікун, піклувальник або особа, у сім'ї якої проживає дитина; сама дитина, якщо вона досягла 14 років; заклад охорони здоров'я або інший дитячий заклад, де перебуває дитина; органи опіки та піклування; прокурор.

Незалежно від того, хто виступає як позивач, у справі обов'язково бере участь орган опіки та піклування, який готує та подає висновок про доцільність позбавлення батьківських прав. Суд приймає до уваги цей документ як один із доказів, проте рішення суду може суперечити цьому висновку, якщо це відповідає інтересам дитини.

Для початку процедури, необхідно підготувати позовну заяву, в якій ви повинні викласти підстави для позбавлення батьківських прав і пояснити, в яких конкретних діях або бездіяльності ці підстави проявляються. Найкраще довірити складання позову досвідченому адвокату, оскільки він має основи не лише на норми права, але й на судову практику. Це допоможе ефективно обґрунтувати вашу позицію та збільшити шанси на отримання бажаного рішення.

Щоб позбавити батьківських прав батька або матір, необхідно додати до позовної заяви докази того, що інша сторона має бути позбавлена батьківських прав. Ці докази можуть включати:

– Висновок органу опіки та піклування про доцільність позбавлення батьківських прав. Ці органи мають дослідити вашу ситуацію та умови проживання дитини, а також поспілкуватися з самою дитиною, якщо її вік це дозволяє.

– Акт обстеження умов, де проживає дитина.

– Документи, які свідчать про аліментну заборгованість відповідача, такі як судові рішення про стягнення аліментів чи документи з виконавчої служби.

– Матеріали, що доводять байдужість відповідача до дитини або жорстоке поводження з нею, такі як покази свідків, фото- та відеоматеріали, довідки з навчального закладу, докази звернення до поліції тощо.

– Довідки з наркологічного закладу, які підтверджують наявність у відповідача захворювання на алкоголізм чи наркоманію.

– Рішення суду або свідоцтво про розірвання шлюбу, якщо ви намагаєтесь позбавити батьківських прав колишнього чоловіка або дружину, оскільки зазвичай при розлученні такі питання не вирішуються.

Позбавляючи іншу сторону батьківських прав, суд повинен вирішити питання щодо стягнення аліментів на дитину. Те, що особа не матиме жодних прав щодо дитини, не звільняє її від обов'язку брати участь у її утриманні. Навіть якщо ви не хочете отримувати аліменти від відповідача, суд має діяти в інтересах дітей. Своїм рішенням він зобов'язує вас відкрити банківський рахунок на ім'я дитини, куди й будуть надходити платежі.

Внаслідок процедури позбавлення батьківських прав батько або матір втрачають права, які вони мали від спорідненості з дитиною. Це означає, що вони втрачають також й особисті немайнові права щодо дитини, такі як право на виховання, спілкування тощо. Одночасно особа звільняється від батьківських обов'язків таких як: право представляти інтереси дитини;

право спадкувати за дитиною; право вимагати в майбутньому утримання від дитини, а також відшкодування шкоди та призначення пенсії по втраті годувальника.

Крім того, позбавлення батьківських прав не дозволяє бути опікуном, піклувальником чи усиновлювачем у майбутньому.

Ще одним важливим наслідком таких справ є визначення місця проживання дитини. Варіанти можуть бути наступними: якщо дитина проживала з тим, хто був позбавлений батьківських прав, суд вирішує, чи доцільно їм надалі жити разом. Суд може прийняти рішення про «виселення» такої особи, якщо вона має інше житло, або вирішити питання поділу чи обміну спільного житла з дитиною.

За рішенням суду дитину можуть передати родичам або близьким особам: другому з батьків, бабі та діду, повнолітнім братам та сестрам, іншим родичам, вітчиму або мачусі.

У випадку відсутності можливості передати дитину родичам, її можуть передати органам опіки та піклування.

Організація та координація заходів щодо захисту прав дітей, зокрема дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей у складних життєвих ситуаціях, а також дітей, постраждалих від воєнних дій та збройних конфліктів, а також виконання відповідних заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству стосовно дітей, включаючи участь дітей, покладається на служби у справах дітей. Ці обов'язки покладаються на служби у справах дітей районних, районних у містах Києві та Севастополі держадміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах (у разі їх утворення) рад, а також на сільські, селищні ради об'єднаних територіальних громад. [2]

Аналіз нормативно-правових актів підтверджує, що одним з основних

органів, якому покладено обов'язок захисту прав та законних інтересів дитини, є орган опіки та піклування. Згідно з СК України, у випадках, передбачених цим Кодексом, особа має право на попереднє звернення за захистом своїх сімейних прав та інтересів до органу опіки та піклування (ст.19). [3]

Рішення, ухвалене органом опіки та піклування, є обов'язковим для виконання. Якщо заінтересована особа протягом десяти днів з моменту його ухвалення не звернулася до суду за захистом своїх прав або інтересів, то таке рішення має силу. Виключенням є ситуація, передбачена частиною 2 статті 170 СК України.

При вступі в цивільні та сімейні правовідносини, органи опіки та піклування отримують певний правовий статус, який має свої особливості, такі як порядок призначення, відповідальність, мети та завдання діяльності. Ці органи знаходяться під постійним наглядом державних установ. Їхні дії більшою мірою підпорядковані планам розвитку державних програм і відповідають публічним інтересам.

Органи опіки та піклування, в рамках своєї компетенції, виконують різноманітні функції у сфері захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Ці функції включають дозвільні, організаційні, охоронні, контролюючі та інформаційні аспекти, які взаємодіють між собою та співпрацюють для забезпечення добробуту дітей у таких складних життєвих обставинах.

Законом України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», органи опіки та піклування мають визначені повноваження, які включають забезпечення вирішення наступних питань: встановлення статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування; надання опіки та

піклування над дітьми-сиротами або дітьми, позбавленими батьківського піклування, а також застосування інших форм усиновлення дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування; забезпечення соціального захисту та захисту особистих, майнових, житлових прав і інтересів дітей; здійснення пріоритетних форм усиновлення дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування; притягнення до відповідальності осіб, які порушують права дитини; дозвіл або відмова відчуження нерухомого майна (включаючи житло) та іншого майна, власником якого є дитина; подання заяв, клопотань або позовів щодо захисту прав дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. [4]

Щодо охоронної функції, у даному випадку мається на увазі виконання органами опіки та піклування повноважень, спрямованих на захист прав та інтересів дітей, які перебувають під їхнім піклуванням і є визнаними державою захистом. Важливо підкреслити, що згідно зі статтею 152 СК України, дитина має право звернутися за захистом своїх прав та інтересів до органу опіки та піклування [3].

Відповідно до частини 1 пункту 4.13 Правил опіки та піклування, дії опікунів (піклувальників) можуть бути оскаржені будь-якою зацікавленою особою, включаючи підопічного, у відповідні органи опіки та піклування за місцем проживання підопічного.[5]

Відповідно до пункту 1 статті 79 Цивільного кодексу України, дії опікуна можуть бути оскаржені заінтересованою особою, включаючи родичів підопічного, перед органом опіки та піклування або судом. Це означає, що кількість осіб, чії дії можна оскаржити, обмежена згідно з Цивільним кодексом, проте розширено способи таких оскаржень. Крім того, згідно з пунктом 2 статті 79 ЦК України, рішення органу опіки та піклування може бути оскаржено перед відповід-

ним органом, якому підпорядкований орган опіки та піклування, або перед судом. Ці норми дозволяють припустити, що органи опіки та піклування виконують роль правоохоронного органу, який здійснює діяльність, подібну до судової, що може бути здійснена лише судами. [6]

Крім цього, органи опіки та піклування ініціюють звернення до судових органів у інтересах дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, згідно зі статтею 11 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», вони також беруть участь у розгляді судових спорів, пов'язаних з захистом прав неповнолітніх дітей та осіб, які перебувають під опікою чи піклуванням. [4] Органи опіки та піклування можуть бути залучені судом до участі в судовому процесі або вступити в нього за своєю ініціативою з метою надання висновку в справі для виконання своїх обов'язків та захисту прав громадян і інтересів держави.

Звернення за захистом до органу опіки та піклування не позбавляє особу права на звернення до суду. Якщо особа звертається з позовом до суду, орган опіки та піклування припиняє розгляд поданої йому заяви. У випадках, коли суд розглядає спори стосовно батьківських прав, місця проживання дитини, контактів з нею, а також у справах про управління майном дитини, скасування усиновлення та інших питань, у яких орган опіки та піклування бере участь. Він подає до суду письмовий висновок на підставі обстеження умов проживання дитини, батьків та інших осіб, що бажають мати стосунки з дитиною.

Позбавлення батьківських прав під час воєнного стану може бути ускладнене через нестабільну роботу та перевантаженість судів. Ці справи розглядаються особливо ретельно,

оскільки інтереси дитини ставляться на перше місце.

Також ухилення від виконання батьківських обов'язків може приймати різноманітні форми. У воєнний період, згідно з рішенням Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 26.04.2022 року у справі № 520/8264/19, якщо особа свідомо змінює країну проживання та не бере участі у вихованні дитини, це може свідчити про її ухилення від батьківських обов'язків.

Війна – це складний час для всіх, і судова система не є винятком. Проте, навіть в умовах воєнного стану, суди не припиняють свою роботу, адже доступ до правосуддя є одним із основоположних прав людини. Тож у період воєнного стану, відповідно до статті 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», повноваження судів не можуть бути припинені, а частина друга статті 26 зазначеного Закону передбачає, що скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства забороняється.

У разі неможливості здійснювати правосуддя судами, які діють на території, на якій введено воєнний стан, законами України може бути змінена територіальна підсудність судових справ, що розглядаються в цих судах, або в установленому законом порядку змінено місцезнаходження судів (частина третя статті 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»).

Тривалий збройний конфлікт негативно впливає на існуючі системи захисту дітей, особливо на тих, що є найбільш уразливими – дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. У цей період виникають значні ризики у забезпеченні послуг та механізмів, спрямованих на надання альтернативного догляду за дітьми як на території України, так і в країнах, куди вони можуть бути переміщені. [7]

На сьогоднішній день суди часто стикаються з великою кількістю

справ, пов'язаних із вирішенням питання щодо альтернативних форм влаштування дітей. Нагальною стає необхідність розробки ефективного механізму захисту прав та інтересів українських дітей як на території України, так і за кордоном, в країнах, що надають їм тимчасовий прихисток.

Висновки. У контексті кризи гуманітарної ситуації в Україні, спричиненої військовою агресією РФ, питання захисту та опіки про дітей набувають особливої важливості та актуальності. Ситуації, такі як примусова зміна місця проживання, евакуація, тимчасовий виїзд за межі країни, примусовий переселення до країни-агресора, втрата батьків, розлучення з родиною та інші важкі життєві обставини, з якими стикаються багато українських дітей, потребують розробки ефективних правових механізмів. Ці механізми мають враховувати можливість забезпечення альтернативного догляду за дитиною, серед іншого. Тимчасове обмеження прав і законних інтересів осіб, встановлене на певний строк, не застосовується до захисту прав дітей згідно з Конституцією України. Процес адаптації правосуддя до умов воєнного стану в Україні створює особливі умови для проведення судових процедур. Особливу увагу слід приділити справам, пов'язаним з захистом прав дитини та розгляду альтернативних форм догляду за нею, що в умовах війни вважаються невідкладними. Електронне судочинство в справах, пов'язаних з захистом дітей, отримало широке застосування під час дії воєнного стану, що сприяє оперативному вирішенню судових питань.

У статті розглянуті ключові функції органів опіки та піклування щодо захисту прав та інтересів дитини при позбавленні батьківських прав та їх особливості у період дії воєнного стану.

Зазначено, що при вступі в цивільні та сімейні правовідносини, органи опіки та піклування отримують певний правовий статус, який має свої особливості, такі як порядок призначення, відповідальність, мети та завдання діяльності.

До основних функцій органів опіки та піклування можемо віднести організацію та координацію заходів щодо захисту прав дітей, а також дозвільні, організаційні, охоронні, контролюючі та інформаційні аспекти, які взаємодіють між собою та співпрацюють для забезпечення добробуту дітей у таких складних життєвих обставинах.

Щодо позбавлення батьківських прав, то таке рішення приймається виключно судом, і для цього необхідно подати відповідний позов.

Внаслідок позбавлення батьківських прав батько або матір втрачають права, які вони мали від спорідненості з дитиною. Це означає, що вони втрачають також й особисті немайнові права щодо дитини, такі як право на виховання, спілкування тощо.

Зазначено, що у разі неможливості здійснювати правосуддя судами, які діють на території, на якій введено воєнний стан, законами України може бути змінена територіальна підсудність судових справ, що розглядаються в цих судах, або в установленому законом порядку змінено місцезнаходження судів відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану».

Ключові слова: сімейне право, сімейне законодавство, сімейні правовідносини, захист прав дітей, функції, органи опіки та піклування, позбавлення батьківських прав, дитина, воєнний стан.

Safonchik O. Functions of guardianship authorities in protecting the rights and interests of a child when deprived of parental rights under martial law

The article examines the key functions of guardianship authorities in protecting the rights and interests of a child when deprived of parental rights and their specifics during martial law.

It is noted that upon entering into civil and family legal relations, guardianship authorities gain a specific legal status which has its peculiarities, such as the procedure for appointment, responsibility, goals and objectives of their activities.

The main functions of guardianship authorities include the organization and coordination of measures to protect children's rights, as well as permitting, organizational, security, control and information aspects that interact and cooperate to ensure the well-being of children in such difficult life circumstances.

As for the deprivation of parental rights, such a decision is made exclusively by the court – for this purpose, it is necessary to file a lawsuit.

As a result of deprivation of parental rights, a father or mother forfeits the rights they had by virtue of being related to the child. This means that they also forfeit their personal non-property rights in relation to the child, such as the right to upbringing, communication, etc.

It is noted that in case of impossibility to administer justice by the courts operating in the territory where martial law has been introduced, the laws of Ukraine may change the territorial jurisdiction of court cases

heard in these courts or change the location of courts under the procedure established by law following the Law of Ukraine “On the Legal Regime of Martial Law”.

Key words: family law, family legislation, family legal relations, protection of children's rights, functions, guardianship authorities, deprivation of parental rights, child, martial law.

Література

1. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. (ратифіковано Постановою Верховної Ради України № 789-XII від 27.02.91 URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_021

2. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF#Text>

3. Сімейний Кодекс України: Закон України від 10.01.2002 року. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 21-22. Ст. 135

4. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України від 13.01.2005р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15#Text>

5. Про затвердження Правил опіки та піклування: Наказ № 34/166/131/88 від 26.05.99 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0387-99#Text>

6. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40-44. Ст. 356. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

7. Реагування на виклики у сфері опіки та догляду за дітьми в умовах війни в Україні : ключові міркування та рекомендації. URL:https://eurochild.org/uploads/2022/10/Key-considerations-andrecommendations_Ukrainian-version.pdf

